

De Tweede Kamerverkiezingen van 2017

Al sinds september 2002 wordt er via Peil.nl minimaal wekelijks gevolgd wat de kiezers denken over actuele politieke zaken en hoe de voorkeuren over partijen zijn verdeeld.

Rondom verkiezingen worden die onderzoeken geïntensiveerd. En bij deze verkiezingen hebben we tussen een week voor de verkiezingen en de vrijdag na de verkiezingen bijna 40.000 enquêtes uitgevoerd. Door de gebeurtenissen in Rotterdam op 11 maart hebben we ook op zondag nog een speciaal onderzoek gestart.

Dankzij het feit dat er ook in de twee dagen na de verkiezingen vragen zijn gesteld over het kiesgedrag op woensdag kan vastgesteld worden in welke mate de peiling zelf in de 4.5 jaar sinds de vorige Tweede Kamerverkiezingen een over- of onderschatting heeft gekregen van de verschillende partijen. (Dat kan niet door naar het verschil te kijken van de laatste peiling op de dinsdag voor de verkiezingen en de verkiezingsuitslag, omdat het goed mogelijk is dat die verschillen in zijn geheel of ten dele terug te voeren zijn op de verschuivingen in de laatste 24 uur.)

Aan de hand van die evaluatie en het grote beschikbare databestand zijn er een aantal onderwerpen die ik op deze zondag na de verkiezingen naar aanleiding van deze verkiezing wil uitlichten.

Op Peil.nl treft u nog apart aan een serie tabellen op basis van het onderzoek van de verkiezingsdag zelf:

- De overgangen tussen de partijen
- Het stemgedrag naar een serie relevante persoonlijke kenmerken
- Het stemgedrag naar een serie irrelevante persoonlijke kenmerken, zoals hobby's, automeerk, telefoonmerk (zoals ik het bij iedere Tweede Kamerverkiezing doe)

In dit verslag komen aan de orde:

1. Wat is er de laatste dagen nog electoraal gebeurd?
2. Kroniek van een aangekondigd historisch verlies (van de PvdA)
3. DENK
4. De lagere opkomst van de jongeren???

(Bij de evaluatie bleek dat ons bestand een structurele onderschatting had van bijna 2% van D66 en een structurele overschatting van hetzelfde percentage van GroenLinks. Bij de verdere analyses is daarop gecorrigeerd).

1. Wat is er de laatste dagen nog gebeurd?

Naast de normale campagne-elementen waren er nog drie belangrijke gebeurtenissen: de diplomatieke rel met Turkije, die tot echte uitbarsting kwam op de avond van de 11^e in Rotterdam, het tweedebat Rutte-Wilders op de 13^e en het veelbekeken NOS-debat op de 14^e. Het leidde o.a. tot een verkiezingsdag waar slechts 18% van de Nederlanders niet opkwamen. Dit opkomstpercentage is het laagste sinds 1986.

Door met name naar de zogenaamde overgangstabellen tussen partijen te kijken in de dagen voorafgaande aan de verkiezingen, de verkiezingsdag en erna, is goed te zien wat zich electoraal in die laatste week heeft voltrokken.

We zoomen daarbij in op 3 onderzoekmomenten, die uitgedrukt worden in “Voor R’dam” (donderdag en vrijdag voor de verkiezingen), “Na R’dam” (zondag tot en met dinsdag) en TK2017 (de verkiezingsdag zelf). Bij die vergelijking moet dan wel rekening gehouden worden met het feit dat bij de dagen voor de verkiezingsdag een fors deel van de kiezers aangaven nog geen keuze te hebben gemaakt. En dat de cijfers van verkiezingsdag de kiezers betreffen die zijn opgekomen, terwijl van degenen die vooraf werden onderzocht een (beperkt) deel niet is opgekomen.

Uit de drie onderstaande tabellen blijkt goed wat er gebeurd is:

- De positie van de VVD is na Rotterdam duidelijk versterkt. Met name was er een duidelijke stijging van degenen die in 2012 de VVD kozen om wederom VVD te kiezen. Alleen die stijging van 45% naar 52% betreft al 3 zetels.
- Tussen de dinsdag voor de verkiezingen en de verkiezingsdag zelf zien we in feite een nog grotere verschuiving. Niet alleen zien we een verdere stijging van trouwe VVD-kiezers (met weer 3 zetels), maar ook een daling van de overgangen naar de PVV (van 18% naar 14%). Ten slotte zien we een duidelijke stijging van het aandeel VVD-kiezers onder degenen die aangeven de vorige keer niet gestemd te hebben.

	Voor R'dam	Na R'dam	TK2017
% VVD-kiezers uit 2012 die weer VVD kiezen	45%	52%	59%
% PVV-kiezers uit 2012 die nu VVD kiezen	2%	2%	4%
% CDA-kiezers uit 2012 die nu VVD kiezen	5%	6%	7%
% PvdA-kiezers uit 2012 die nu VVD kiezen	3%	4%	7%
% D66-kiezers uit 2012 die nu VVD kiezen	2%	4%	4%
Niet gestemd in 2012 die nu VVD kiezen	3%	5%	15%
% VVD-kiezers uit 2012 die nu PVV stemmen	18%	18%	14%
% VVD-kiezers uit 2012 die nu CDA kiezen	12%	11%	8%

Nadat de PVV al sinds begin januari gestaag daalde, zien we bij de onderstaande tabel dat “Rotterdam” de PVV wat voordeel bezorgde, maar dat op de verkiezingsdag zelf de PVV het weer slechter deed. Dat komt met name doordat woensdag er minder kiezers van VVD en PvdA naar de PVV over gingen dan de dag ervoor nog werd aangegeven, en ook onder degenen die in 2012 niet hadden gestemd zijn minder naar de PVV gegaan dan aangenomen werd. Per saldo lijkt dat toch samen te hangen met de wijze waarop Wilders (geen) campagne heeft gevoerd. Zijn optreden in de laatste twee debatten heeft hem weinig opgeleverd. Hij werd alleen positief gewaardeerd door de kern van de PVV-aanhanger, maar niet bij potentiële VVD-kiezers, die meer onder de indruk waren van Rutte (zowel door zijn optreden rondom de rel met Turkije als zijn optreden bij de debatten).

	Voor R'dam	Na R'dam	TK2017
% PVV-kiezers uit 2012 die weer PVV kiezen	72%	75%	74%
% VVD-kiezers uit 2012 die nu PVV kiezen	18%	18%	14%
% PvdA-kiezers uit 2012 die nu PVV kiezen	9%	11%	7%
% SP-kiezers uit 2012 die nu PVV kiezen	8%	11%	9%
Niet gestemd in 2012 die nu PVV kiezen	18%	22%	11%
% PVV-kiezers uit 2012 die nu VVD stemmen	2%	2%	4%
% PVV-kiezers uit 2012 die nu FvD kiezen	4%	4%	5%

Ten slotte is er een tabel over het CDA. Die steeg geleidelijk tijdens de campagne. Sinds Rotterdam is dat niet meer gebeurd en op de verkiezingsdag is te zien dat het aandeel kiezers dat vanaf de VVD naar het CDA gingen minder was dan in de dagen ervoor. Dat betreft 1 zetel die er bij het CDA nog vanaf is gegaan en bij de VVD erbij is gekomen.

	Voor R'dam	Na R'dam	TK2017
% CDA-kiezers uit 2012 die weer CDA kiezen	76%	76%	74%
% VVD-kiezers uit 2012 die nu CDA kiezen	12%	11%	8%
Niet gestemd in 2012 die nu CDA kiezen	5%	3%	6%
% CDA-kiezers uit 2012 die nu VVD kiezen	5%	6%	7%
% PVV-kiezers uit 2012 die nu FvD kiezen	4%	4%	5%

Op basis van deze cijfers kan ingeschat worden welk effect “Rotterdam” op de verkiezingsuitslag heeft gehad. (Vanzelfsprekend is dat nooit met zekerheid te bepalen):

- De VVD zou circa 5 zetels minder hebben gehaald, maar toch de grootste geworden zijn.
- De PVV zou 2 à 3 zetels hoger zijn geëindigd.
- Het CDA zou 1 à 2 zetels hoger zijn geëindigd.

De volgorde van de eindsuitslag had dus niet anders geweest (VVD, PVV, CDA). Maar het heeft wel een ander zeer belangrijk effect gehad:

De regeringscoalitie VVD+CDA+D66+ChristenUnie is nu wel mogelijk geworden en de regeringscoalitie CDA+D66+GroenLinks+SP+PvdA is niet mogelijk geworden.

En daarmee is de impact op de coalitievorming en de Nederlandse politiek in de komende jaren van "Rotterdam" dus wel zeer groot.

2. Kroniek van een aangekondigd historisch verlies

Al heel lang zitten CDA en PvdA in hetzelfde schuitje. Het waren twee volkspartijen gebaseerd op de verzuiling van begin vorige eeuw, die lang samen meer dan drie kwart van de kiezers achter zich kregen.

Sinds de naoorlogse generatie 50 jaar geleden, deel werd van het electoraat zag je in de lange trend het CDA (KVP+ARP+CHU) gestaag dalen van 50% tot het dieptepunt van 8% in 2012. Die trend werd doorbroken door lijsttrekkers, die positief werden beoordeeld als premiers kandidaat (Van Agt, Lubbers en Balkenende). Maar ook met Balkenende werd in 2012 nog maar 14% gescoord. (1% trouwens meer dan bij deze verkiezingen is gehaald).

Bij de PvdA zie je een vergelijkbare ontwikkeling. Van een niveau van 35% zie je een lange trend waarbij de PvdA ook gestaag daalt met nu een score onder de 6%. Ook hierbij zien we uitschieters door lijsttrekkers die als geschikte premiers kandidaat werden gezien (Kok, Bos en Samsom).

Wat het resultaat van de verkiezing van 2017 extra ontvullerend moet maken voor de PvdA is dat ondanks het verlies van 29 zetels van de PvdA, de SP niet won, maar 1 zetel daalde en GroenLinks wel 10 zetels steeg, maar daarbij ook slechts 4 zetels meer haalde dan in 2010.

Hoe problematisch de situatie is voor de PvdA, maar ook het CDA, is, blijkt uit het feit dat beide partijen het onder de kiezers van onder de 35 het ongeveer 2 keer zo slecht doen als bij de kiezers van boven de 65 jaar. Een vorm van demografische tijdbom, die voor beide partijen een aanwijzing zijn dat de lange trend verder naar beneden zal gaan.

De kern van de problematiek bij de PvdA is dat ze verblindt door relatief gunstige uitslagen in 2003 met Bos (met 42 zetels 2 achter Balkenende) en Samsom (met 38 zetels 3 achter Rutte) aannemen dat dit op een brede steun wees voor het "sociaaldemocratische gedachtengoed". En bij alle reacties van de voormannen van de PvdA woensdagavond en erna lijkt men ook bij een uitslag van minder dan 6% (waarvan bijna de helft van kiezers boven de 65!) nog uit te stralen dat er voor dit "sociaaldemocratische gedachtengoed" een forse markt is.

Maar het lijkt toch echt erg op V&D. Alle producten die je daar kon kopen, waren ook ergens anders te koop. Er kwamen vooral nog oudere klanten, omdat die het zo gewend waren. Maar de rest ging elders kopen of online. En ja, er kwamen nog extra klanten door "La Place", maar die kon ook verder blijven bestaan zonder de V&D overkapping. En er zijn nog maar weinig mensen die V&D missen (behalve de ex-werknemers).

Op basis van het onderzoekmateriaal kan ik een beeld geven van de positie van de PvdA.

Allereerst is het goed het volgende te beseffen:

1. 4 weken voor de Tweede Kamerverkiezingen van 2012 stond de PvdA in onze peiling op 15 zetels. Vier weken later scoorde de PvdA 38 zetels. (Vooral op conto van het feit dat de verkiezingen in Nederland doorgaans een verkapt premierverkiezing zijn en een fors deel van de kiezers via hun stem wilde aangeven dat ze Rutte of Samsom wel/niet als premier wilden).

2. Rond de jaarwisseling 2012-2013, 2 maanden nadat het kabinet was aangetreden stond de PvdA bij onze peiling op 25 zetels en 3 maanden later op 18 zetels.
3. Het eerste moment dat de PvdA op de 10 zetels kwam was tijdens de Algemene Beschouwingen in 2013. Dus bij de eerste begroting van het nieuwe kabinet. Sindsdien heeft de PvdA bij onze peiling nooit meer dan 14 zetels gescoord (en als dieptepunt zelfs 8 zetels gedurende de zomer vorig jaar).

Als we die 5 momenten in de tijd nemen dan zien we ook hoe de samenstelling van het electoraat van de PvdA was naar opleiding en inkomen. En ter referentie nemen we de verkiezingen van 1994. De PvdA verloor toen 12 zetels en haalde 37, maar werd desondanks de grootste partij onder Kok. Het patroon van die scores lijkt op die van de verkiezingen in de 20 jaar ervoor.

Bij alle 5 momenten sinds 2012, inclusief de verkiezingen van afgelopen woensdag, zien we dat de PvdA wat hoger scoort bij de hoger opgeleiden dan de lager opgeleiden. Maar dat was in 1994 absoluut niet het geval. Bij de lager opgeleiden deed het PvdA het duidelijk beter dan bij de hoger opgeleiden (33% tegen 19%).

Bij de TK2012 zien we dat de lage inkomens duidelijk meer PvdA stemden dan de hoge inkomens (30% tegen 21%). Dat lijkt op het patroon uit 1994. Maar in september 2013 was dat verschil verdwenen en ook bij de TK2017 zien we geen verschil. Onder kiezers met een laag inkomen is de PvdA van 30% gedaald naar 6%. Die kiezers stemmen nu rond de 15% op PVV, SP of GroenLinks. Onder de kiezers met een laag inkomen scoort de VVD met 10% nog hoger dan de PvdA.

<i>verticaal gepercenteerd naar</i>	Stemt PvdA	Hoog opgeleid	Laag opgeleid	Hoog inkomen	Laag inkomen
TK1994	23%	19%	33%	15%	30%
zomer 2012	10%	11%	9%	7%	13%
TK2012	25%	26%	23%	21%	30%
jan-13	16%	18%	14%	15%	17%
sep-13	7%	8%	6%	8%	7%
TK2017	6%	8%	5%	6%	6%

In september 2016 heb ik een uitgebreide analyse gemaakt van het electoraat <http://bit.ly/2cPNKk4> en daarbij vastgesteld dat de klassieke links-rechts verdeling in het electoraat niet meer van toepassing is. Een combinatie van twee kenmerken van het electoraat waren dominant. Het antwoord op de vraag of men al dan niet zich zorgen maakte over de financiële toekomst van het huishouden en het antwoord op de vraag of men door de veranderingen van de afgelopen 10/20 jaar vooral kansen zag of bedreigingen.

Kiezers die zich zorgen maakten en vooral bedreigingen zagen stemden toen voor 2/3^e op PVV, SP en 50PLUS. Terwijl de kiezers die zich geen zorgen maakten en vooral kansen zagen waren D66, GroenLinks en VVD sterk oververtegenwoordigd. Interessant is dat de PvdA kiezers anno nu meer tot de groep “maakt zich geen zorgen en ziet vooral kansen” (8%) dan bij de andere groep “maken zich zorgen en zien vooral bedreigingen” (3%).

In 1994 hebben we deze vragen niet gesteld, maar ik ben er zeker van dat de positie die de PVV, SP en 50PLUS nu hebben bij de groep “maken zich zorgen” toen door de PvdA werden ingenomen. Weliswaar met één verschil: de PvdA had toch altijd ook een groep met hogere opleiding en hogere inkomen, die solidair waren met de groep met lage inkomens.

<i>Verticaal gepercentageerd</i>	Stemt PvdA	Maakt zorgen	Zorgen + bedreigingen	Maakt geen zorgen	Geen zorgen + kansen
sep-16	6%	4%	3%	8%	8%
TK2017	6%	4%	3%	8%	8%

Het is te makkelijk om de huidige score alleen toe te wijzen aan de keuze in 2012 om met de VVD te gaan regeren. Eigenlijk is die keuze en met name hoe vervolgens tijdens de regeerperiode de kern van het eigen electoraat niet het gevoel kreeg dat er echt wat voor hen gedaan werd, eigenlijk een bevestiging van het patroon dat bij de PvdA al lang herkenbaar was: een bestuurderspartij, die op een aantal problemen als “immigratie en integratie” niet met oplossingen kwamen in de lijn van de denkbeelden van het eigen electoraat. Na het verkrijgen van het mandaat van de kiezer bij de verkiezingen, wordt die kiezer min of mee genegeerd of misschien beter gezegd, niet meegenomen in het afwegings- en keuzeprocess waar je als bestuurder voor komt.

Men is er trots op dat men “verantwoordelijkheid heeft genomen”, maar het voelt nogal neerbuigend naar de eigen kiezers als gesteld wordt dat men maar even moet wachten voordat men beseft hoe goed dat voor de eigen kiezers is, om daarvan de gevolgen te merken.

Ik eindig deze analyse met het eind van mijn artikel “Voor wie is de PvdA er nog?” dat ik schreef voor het in januari jl. uitgekomen boek onder redactie van Bram Peper ‘Haalt de PvdA 2025?’. Ik benadruk daarin dat zowel de woorden “sociaal” als “democratisch” anno nu een andere invulling moeten krijgen als in de vorige eeuw en ik doe in dat artikel daarover een aantal suggesties. En ik sloot het artikel af met

“Als een nieuwe invulling van ‘democratie’ en een moderne invulling van ‘sociaal’ de erfenis zou kunnen zijn van de PvdA en vervolgens dan nieuwe vormen van organisatie gaan ontstaan, waar de PvdA als het ware in oplost, dan zou dat een mooi eind betekenen van een partij die veel heeft bijgedragen aan ons land in de tweede helft van de vorige eeuw. Maar als men op de huidige voet verder gaat dan draagt dat vooral bij aan een ontluistering van een historisch erfgoed.”

De PvdA staat met minder dan 600.000 van de ruim 10 miljoen opgekomen kiezers op een historische tweesprong. Gewoon doorgaan op de oude voet: kijken met welke lijsttrekker en welk verkiezingsprogramma voldoende stemmen kunnen worden gehaald om in een kabinet te stappen en daarin via compromissen (vermoedelijk met een groter aantal partijen dan de ene waar het nu mee moest) vooral “verantwoordelijkheid te nemen”, maar daarbij eigenlijk uit het oog te verliezen, van wie men het mandaat tijdens de verkiezingen heeft gekregen.

Of meer fundamentele keuzes te maken en daarmee bij te dragen aan de hoognodige revitalisering van ons Nederlandse politieke stelsel.

3. DENK is here to stay

Toen ik begin 2015 door een journalist van De Volkskrant werd benaderd met de vraag of de twee uitgetreden PvdA-kamerleden Kuzu en Öztürk enige electorale potentie hadden, was mijn antwoord positief. Ik gaf aan dat we geen goede steekproeven hebben van Nederlanders met een migrantenachtergrond, maar dat mij steeds was opgevallen toen men bij Eurovisie Songfestival nog alleen telefonisch stemde in Nederland (Duitsland en Oostenrijk) altijd Turkije 12 punten kreeg. Dat blijktbaar onder Nederlanders met Turkse herkomst een groot band met Turkije was.

In mei 2016 heb ik een uitgebreide analyse gemaakt van de electorale situatie rond DENK <http://bit.ly/22k4xfH>. In mijn verslag van toen gaf ik aan dat dat rond de 40% van de Nederlanders met een Turkse achtergrond DENK aangaven te stemmen. In mijn peilingen sindsdien gaf ik DENK steeds 2 of 3 zetels (zo ook de 3 van de laatste peiling). Het zijn vrijwel alleen Islamitische kiezers, met een zwaartepunt bij die met een Turkse herkomst.

Ik kreeg toen veel kritiek vanuit andere bureaus en iemand als Prof. Joop van Holsteyn. Die noemde dat in een artikel in NRC "natte vingerwerk". Mijn voorspelling bij een discussie over dit onderwerp bij DWDD met Siewert van Linden (die toen ook aangaf weinig verstand van peilen te hebben) eind november was dat andere bureaus in de maanden daarna ook Denk op 1 of meer zetels zouden peilen. En ja hoor: 3 van de 5 bureaus gaven begin deze week 2 zetels aan en 2 van de 5 bureaus 1 zetel.

Bezien we de uitslagen van DENK van afgelopen woensdag (ongeveer 200.000 kiezers hebben deze partij gestemd) dan is er een duidelijke relatie te zien tussen het aandeel moslims in een gemeente en het percentage stemmen op DENK in die gemeente. (Dit is de kaart met het percentage moslims boven de 18 jaar per gemeente <http://nos.nl/artikel/2163084-het-aantal-moslims-stijgt-maar-met-hoeveel.html> op basis van de informatie van het CBS).

4,9% van de Nederlanders boven de 15 jaar rekent zich tot de islam volgens die informatie.

Een complete analyse over het electoraat van DENK kan pas komen als de uitslagen per stembureau bekend zijn geworden en andere onderzoekinformatie. Maar vanuit de eerste informatie die beschikbaar is per stembureau (zoals in Leiden) blijkt die sterke relatie tussen het aandeel moslims in een wijk en het aandeel stemmen op Denk.

Op de volgende pagina de cijfers van het stemmen op DENK per wijk vanuit de gemeente Amsterdam. Daarachter de opkomststijging in die wijk.

<i>horizontale percentages</i>	% DENK TK2017	Opkomst - stijging
Nieuw West	19,2%	10,1%
Noord	8,3%	8,6%
West	7,5%	6,8%
Oost	6,5%	9,4%
Zuidoost	3,2%	7,3%
Zuid	1,8%	6,5%
Centrum	0,9%	*
Amsterdam	6,9%	8,2%

Met de kennis van de verdeling van de moslims in de gemeente Amsterdam is uit de tabel de sterke relatie te halen tussen het aandeel moslims per wijk en het aandeel DENK-stemmers. (Ook in Rotterdam is iets vergelijkbaars te zien). Er is ook een -weliswaar stuk kleiner- verband te zien tussen de opkomststijging per wijk en het aandeel DENK-kiezers.

Als we het resultaat van DENK zien (2,0%) en het aandeel moslims in Nederland (4,9%) dan is de verhouding tussen deze twee cijfers vrijwel 2 staat tot 5 (0,41).

Bij die analyse van die relatie zijn een aantal punten van belang:

1. We nemen aan dat het overgrote deel van de DENK-kiezers moslims zijn. (Iets wat al eerder uit het voorgenomen stemgedrag bleek). Dit percentage schatten we op 97%.
2. Bij de vorige Tweede Kamerverkiezing wordt geschat dat van de kiesgerechtigde kiezers van Turkse en Marokkaanse herkomst tussen de 40 en 45% is opgekomen (tegen 75% van de overige kiezers). Het lijkt erop dat de opkomst onder deze groep dit keer hoger is geweest. Het uiteindelijke percentage is (nog) niet bekend, maar op basis van de cijfers uit een aantal gemeenten waar al meer bekend is per stembureau of wijk, schat ik dat die opkomst dit keer ergens rond de 65% is geweest. Dus ongeveer 80% van die van de overige kiezers.

Uitgaande van de bovenstaande aannames heeft in Nederland ongeveer de helft van de opgekomen moslims DENK gestemd.

Het is interessant voor een serie gemeenten de cijfers te bekijken van het percentage moslims en het percentage DENK-kiezers. In dit overzicht staan alle gemeenten met meer dan 10% moslims en een selectie van gemeenten in Nederland verdeeld over Nederland.

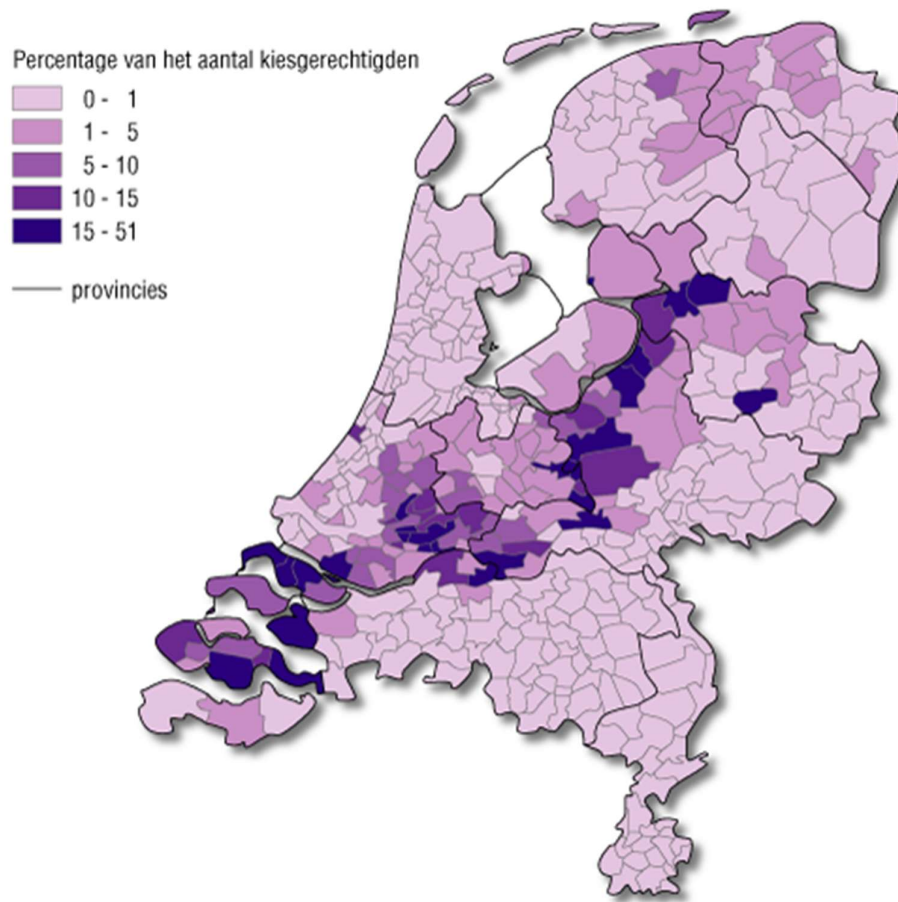
Deze gemeenten worden geordend op het verhoudingscijfer tussen het aandeel DENK-kiezers en moslims percentage.

<i>horizontale percentages</i>	% moslims	% DENK TK2017	Verhoudings cijfer
Schiedam	12,4%	8,2%	0,66
Rotterdam	13,7%	7,9%	0,58
Amsterdam	12,1%	6,9%	0,57
Utrecht	9,9%	5,4%	0,55
Enschede	5,5%	3,0%	0,55
Vlaardingen	10,4%	5,7%	0,55
Den Haag	14,7%	7,3%	0,50
Tilburg	6,8%	3,3%	0,49
Gorinchem	10,9%	4,9%	0,45
Hoogezand-Sappemeer	6,1%	2,4%	0,39
Tiel	11,5%	4,5%	0,39
Venlo	8,6%	3,3%	0,38
Gouda	10,2%	3,9%	0,38
Leerdam	18,6%	6,7%	0,36
Bergen op Zoom	13,0%	4,4%	0,34
Krimpenerwaard	2,1%	0,7%	0,33
Heerhugowaard	4,7%	1,5%	0,32
Emmen	1,6%	0,5%	0,31
Helmond	10,5%	3,0%	0,29
Maastricht	3,5%	1,0%	0,29
Dronten	3,9%	1,1%	0,28
Geldermalsen	1,7%	0,3%	0,18
Steenbergen	1,0%	0,1%	0,10
Hulst	1,8%	0,1%	0,06
Midden Drenthe	0,3%	0,0%	0,00
Nederland	4,9%	2,0%	0,41

Deze tabel geeft de indruk dat het verhoudingscijfer het hoogst is in de gemeenten met relatief hoge percentages moslims. En dat buiten de Randstad dit verhoudingscijfer doorgaans wat lager is dan in de Randstad.

Waardoor dat komt is uit deze cijfers alleen niet af te leiden, maar zal ongetwijfeld in de nabije toekomst wat duidelijker worden.

Nederland heeft een lange traditie van partijen gebaseerd op een religieuze component. CDA (een samensmelting van KVP, ARP en CHU), ChristenUnie (een samensmelting van GPV en RPF) en de SGP vormen nog steeds een fors deel van de samenstelling van de Tweede Kamer. De SGP scoort al heel lang stabiel een percentage van rond de 2%. Als confessionele basis wordt genoemd "orthodox reformatorisch" of ook wel "bevindelijke gereformeerden". Op de kaart van Nederland zien we deze partij en de ChristenUnie duidelijk terug in een band die loopt van het Zuidwesten naar het Noordoosten. Dit zijn de cijfers van de SGP.

Hoewel DENK zich anders afficheert kan op basis van de kiezers gesteld worden dat deze partij -in ieder geval op dit moment- zich schaart in die traditie van de Nederlandse confessionele partijen.

Als gezien wordt hoe stabiel de SGP, maar ook de ChristenUnie van verkiezing tot verkiezing, scoren, kan er gevoeglijk van uitgegaan worden dat DENK in Nederland een blijvertje zal zijn. (Bij de scholierenverkiezingen haalde de partij 3,3%.) Bij de volgende Gemeenteraadsverkiezingen kan deze partij – als zij gaan meedoen, wat zeker waarschijnlijk is- net zoals afgelopen woensdag tot de top-5 gaan behoren.

De ervaring leert echter wel dat dit soort partijen ook het risico lopen te splitsen op basis van verschillende facties. Maar dat zal de toekomst leren.

4. Jongeren zijn minder goed opgekomen???

De opkomst van afgelopen woensdag is de hoogste sinds 1986 (!). Ongeveer 7% hoger dan in 5 jaar geleden.

In de publiciteit kwam dat de opkomst bij de kiezers tussen de 18 en 25 jaar met 66% lager geweest zou zijn dan de 70% van de vorige Tweede Kamerverkiezingen. Daarmee zou onder andere de opkomst bevorderende acties van Tim Hofmann niet gelukt zijn.

Ik waag het zeer te betwijfelen of deze informatie juist is. Om meerdere redenen acht ik de kans juist erg groot dat de opkomst onder de jongeren dit jaar, net zoals bij vrijwel alle categorieën van de Nederlandse kiezers hoger is geweest dan in 2012.

Het is vrij makkelijk aan te tonen dat er nog geen empirische basis ligt onder de aanname dat er een daling van 4% heeft plaatsgevonden onder de jongste groep kiezers.

Laat ik vooropstellen dat Ipsos op de verkiezingsdag zelf een prima exitpoll heeft uitgevoerd, zeker als in aanmerking genomen kan worden dat bij voorbeeld t.a.v. DENK en Forum voor Democratie geen historisch vergelijkingsmateriaal beschikbaar was. En ook is de laatste peiling van Politieke Barometer behoorlijk goed geweest.

Maar het is van groot belang te beseffen dat de analyse van de opkomstcijfers naar leeftijd in 2017 níét is gebaseerd op de exitpolls (want daar ondervraag je immers alleen de opgekomen kiezers), maar via een peiling bij mensen thuis (via internet) a la het onderzoek van Peil.nl en de Politieke Barometer zelf.

Nu is een van de moeilijkste zaken om te meten via onderzoek is de werkelijke opkomst van kiezers. Vooraf zegt men (veel) meer te zullen gaan stemmen dan de echte opkomst is. Maar ook zien we dat mensen die niet opkomen over het algemeen minder aan onderzoeken meedoen. Kortom: via een onderzoek dat niet in een stembureau wordt gedaan is het vaststellen van de echte opkomstcijfers naar bij voorbeeld leeftijdsklasse een moeilijke zaak en leidt niet tot echt betrouwbare resultaten.

Dat neemt niet weg dat, zeker in het licht van de analyse van de verkiezingsuitslag het ook goed is om een inschatting te maken van de thuisblijvers (naar een aantal kenmerken). En dat heeft Ipsos gedaan om de uitslag van woensdag meer reliëf te kunnen geven.

Maar wat absoluut niet had gemogen (en ik weet niet waar dat is misgegaan) om die cijfers van Ipsos te leggen naast de bekende cijfers die het CBS in 2013 heeft gepubliceerd <http://bit.ly/2nQwsFA>. De aanpak van het onderzoek is namelijk geheel verschillend dan van die van Ipsos van deze week en als je de uitslagen van het CBS van de vorige verkiezingen met die van Ipsos vergelijkt dan zie je ook onmiddellijk dat er een groot verschil in patroon is.

De groep boven de 65 is volgens het CBS in 2012 voor 26% niet opgekomen zijn en nu volgens Ipsos voor 11% niet. Een lager percentage dan de 50-64 jarigen , terwijl bij het CBS dat juist fors andersom is.

<i>leeftijdsklasse</i>	CBS TK2012	<i>leeftijdsklasse</i>	IPSOS TK2017
18-24	30%	18-24	34%
25-34	33%	25-34	18%
35-44	25%	35-49	21%
45-54	24%		
55-64	17%	50-64	19%
65-74	26%	65+	11%
Boven 75	28%		
Nederland	25%		18%

Ik weet niet hoe de cijfer van het CBS zijn vastgesteld en of die cijfers uit 2012 wel een accurate weergave vormen van de opkomst naar leeftijd toen. Maar één ding weet ik zeker. Je mag de cijfers van Ipsos van dit jaar (die 34%) niet vergelijken met die van het CBS uit 2012 (30%).

Er is dus geen enkel bewijs dat de opkomst onder de jongeren bij deze verkiezingen lager zijn geweest dan in 2012.

Juist bij zo een hoge stijging (van 7%) van de opkomst en een populaire lijsttrekker van 30 jaar, acht ik het juist heel waarschijnlijk dat de opkomst onder de jongste groep kiezers dit jaar hoger is geweest dan in 2012. Wellicht dat de cijfers van het CBS (die vermoedelijk pas over een jaar beschikbaar komen) daarover meer duidelijkheid zullen geven.